

Ludwik Stomma

A co když to bylo jinak...

HISTORICKÁ ANTROPOLOGIE

IV. Věda

1.

V knize Genesis (38, 6-10) čteme: „Juda dal Erovi, svému prvorozenému, manželku jménem Tamar. Judův prvorozený Er však byl v očích Hospodinových zlý, a proto jej Hospodin usmrtil. Juda tedy řekl Ónanovi: „Vejdí k bratrově ženě, vezmi si ji podle švagrovského práva a postarej se tak svému bratru o potomstvo.“ Ale Ónan věděl, že to potomstvo nebude patřit jemu; proto kdykoli vcházel k ženě svého bratra, vypouštěl semeno na zem, aby svému bratru nezplodil potomka. Jeho počínání bylo v očích Hospodinových zlé, proto usmrtil i jeho.“

Z textu není jednoznačně zřejmé, co vlastně Ónan dělal, za co jej Hospodin potrestal smrtí. Jan Kalvín psal: *A coitu se data opera retrahere ut semen in terram dedicat.*¹ Jednalo se mu tedy o tak zvanou přerušovanou soulož (*coitus interruptus*). Tento názor sdílelo mnoho teologů, zejména těch protestantských. Prosadila se však starší interpretace, podpořená autoritou samotného svatého Tomáše, totiž že hříchem Onanovým byla masturbace: "Hřích proti přirozenosti, kdy je bez tělesného spojení se ženou, pro pouhé ukojení smyslů, provokována poluce" (úsměvné působí skutečnost, že ve francouzském vydání z roku 1928 zůstala tato pasáž nepřeložena z latinské verze kvůli - jak se ospravedlňuje překladatel J.D. Folgher - choulostivosti látky). V 16. stol. uveřejnil františkánský mnich Benedikt v *Summě hříchů* přesnou definici onoho hříchu:

„Kdokoliv se záměrně dopouští manželské poluce způsobem, který teologové nazývají *molities* („chlípný“ - L.S.), ten hřeší proti přirozenému řádu. Tato záměrná poluce, jež může být vyvolávaná dotykem, ale též nemravnými myšlenkami, sklony, hovory s muži či ženami, četbou neslušných knih, anebo jakýmkoliv jiným způsobem, je každopádně smrtelný hřích. [...] A páchá-li někdo hřích pro neukojenou touhu po vdané ženě, dopouští se navíc cizoložství, pokud pomyslí na pannu, proviní se i prostopášností, jestliže pomyslí na člena rodiny - krvesmilstvím, jestliže na jeptišku - svatokrádeží“.²

¹ J. Kalvín, *Opera*, t. XXIII, col. 495. Brunswick 1882.

² Cit. dle J. Stengers a A. van Neck, *Histoire d'une grande peur*. Le Plessis-Robinson 1998.

Jean Stengers uvádí, že J.-B. Bouvier vložil do tohoto katalogu případ, kdy se objektem touhy stala Matka Boží a který označil za „ohavnou svatokrádež“ - *horrendum sacrilegium*.³ Benediktova definice zaujme svým rozsahem (povětšinou se autoři spokojili s psaním o „smyslném mazlení“ nebo „dráždění intimních partií“), ve svém odsudku se však začleňuje do dlouhé křesťanské tradice. Od 15. stol. se začínají objevovat příručky pro zpovědníky s návody jak odhalit a znemožnit onanisty (slovo „onanismus“ se vyskytne teprve na přelomu 17. a 18. stol.).⁴ Povšimněme si ale, že dosud byla masturbace výhradně morální problém (a jediné v tomto společenském smyslu). Zaslouhovala na odsouzení, byla smrtelným hříchem a vyžadovala pokání, o jehož rozměru probíhaly žhavé debaty tím více, že někteří teologové tady viděli některé polehčující okolnosti, jako např. opilství anebo slabomyslnost.

Strach před onanismem byl tudíž metafyzický. Byl to strach z hříchu, ztráty víry, z pekla. Záležitost se celkově proměňovala s postupujícím rozvojem vědy, tendující v osvícenském 18. století k hledání světských a „přírodních“ interpretací v širokém smyslu, který záhy přiřkne tomuto pojmu d'Alembert.

První kroky ke „zvědečtění“ problému masturbace byly podniknuty v anonymní práci *Onanie*, která vyšla v Londýně v roce 1715 (další, stále rozsáhlejší vydání v letech: 1716, 1717, 1718 atd.). Celý název knihy zní: *Onanie, aneb o ohavném hříchu masturbace a všech jeho důsledcích pro obojí pohlaví, včetně morálních a fyzických rad pro všechny, kteří již přišli k úhoně následkem těchto hnusných praktik*. Co se týče morálních otázek, nepřináší *Onanie* nic nového. Opakuje církevní odsudky. Naproti tomu zásadní novinkou je „fyzická“ část. Ukazuje se, že masturbace není již pouhým hříchem, ale také že vede k sebedestrukci, a to až fyzické. Důraz byl položen na „smutné důsledky pro tělo, jaké může způsobovat a často způsobuje“. Prvním z nich (zrovna to bylo zmiňováno i dříve) je samozřejmě impotence. To ale není vše. Onanismus má rovněž způsobovat opakující se křeče, padoucnici, žaludeční vředy a tuberkulózu. Obzvláště nebezpečný je pro děti a mladé lidi, neboť „zcela očividně ztěžuje růst a dospívání jak chlapců, tak i dívek“. (...) Jen málokdo z těch, co v mládí holdovali této hříšné činnosti, získává fyzické schopnosti a sílu, jakými oplývají ti, kdož masturbaci neprovozovali. (...) Dospělé oddávající se téže praxi prozrazuje bledost v obličeji, propadlé tváře, zvadlé hýždě, čapí

³ J.-B. Bouvier, *Dissertation in sextum Decalogi praeceptum*. Le Mans 1836.

⁴ J. Gerson, *De confessione mollitei*.

nohy a neplodnost. (...) Pro celkovou vyčerpanost žije onanista o polovinu kratší dobu než by mohl důvodně očekávat. Musí žít v neustálém strachu ze sebemenší nepřízně počasí, nejmenší nehody...“.

Obecně zde nacházíme dva principy. První vychází z toho, co by Edward Burnett Tylor nebo sir James Frazer nazvali „sympatická magie“. Kmitavé pohyby onanisty obdobně způsobují: epileptické křeče, konvulze. Ten druhý předpokládá, že jednání proti přírodě podlamuje samotnou přírodu - odtud veškeré příznaky slabosti, ochablosti, zranitelnosti, které jsou tak příznačné i pro tuberkulózu. Ani *Warnung vor allen Sünden der Unreinigkeit und Heimlichen Unzucht (Varování před hříchy nečistoty a utajované neřesti)* od Georga Sarganecka (Lipsko 1736), ani londýnský *Medical Dictionary* (1743-1745), v němž heslo *masturbatio* překládal sám Denis Diderot, nepřinášejí mnoho nového. Do další fáze strachu z masturbace vstupujeme až se Samuelem-Augustem Tissotem a jeho dílem *L'Onanisme*, vydaným v konečné verzi (po předchozích náčrtech z let 1758 - latinsky a 1760) roku 1764 v Lausanne, které zaznamenalo mohutný celoevropský ohlas.

Na tom ostatně není nic divného. Samuel-August Tissot (1728-1797) byl lékařskou celebritou 18. století. Pro jeho diagnózy a rady se do Lausanne, kde úřadoval, sjížděly tisícihlavé poutě pacientů. Byl všeobecně znám jako „Hippokrates od Lémanu“. V roce 1765 nabídl polský král Stanislav II. August Tissotovi místo dvorního lékaře. O rok později se stejnou nabídkou přispěchal císař Josef II., když ho navíc lákal na katedru lékařství na Padovské univerzitě (Tissot tam tři roky přednášel: 1780-1783).

Úvodem k *L'Onanisme* je příběh hodináře L.D.***. Měl jím být zdravý, pohledný a inteligentní mládenec. Bohužel ve věku sedmnácti let začal onanovat, nežádka až třikrát denně. Už po roce této praxe pociťoval celkovou zeslábnost. Nedokázal se však této ohavné vášně zbavit. Usiloval skoncovat s hříchem, ale bylo již příliš pozdě. Nyní pociťoval v oblasti genitálií tak bolestivé křeče, že „bolestí nekřičel, ale vyl“. Úplně ho opustily síly. Byl nucen zanechat vyučené profese a upadl do chudoby. Ztrácel se před očima, nebylo mu však žádné pomoci. Selhávala mu paměť. A právě tehdy ho měl navštívit Tissot. „Nalezl jsem jedince, který spíše nežli živá bytost se zdál být dohasínajícím stínem člověka. Ležel na slámě, vyhublý, bledý, špinavý, kolem něj se linul hnusný smrad, neschopen žádného pohybu. Z nosu mu vytékala vodnatá krev, z úst sliny. Trpěl nekonečným průjmem. Kálel pod sebe, aniž by si toho byl

vědom. Z genitálií mu neustále proudilo semeno. V jeho zahnisaných očích se zračila hrůza. Puls měl slabý, zrychlený. Dýchal jen s největšími obtížemi. Vyjma opuchlých nohou byl strašlivě vyhublý. Duševní stav L.D.*** nebyl lepší než fyzický. Trpěl ztrátou paměti, a dokonce i vědomí. Nedokázal sestavit dvě souvislé věty, neschopen jakéhokoliv rozumového uvažování, pociťoval již pouze bolest, jejíž záchvaty se vracely každé tři dny. Sotva se dalo uvěřit tomu, že kdysi přece patřil k lidskému druhu. Zemřel o několik týdnů později, v červnu 1757, s otoky po celém těle“. „Právě tehdy - pokračuje Tissot - jsem pochopil, že musím ukázat mladým lidem celou hrůzu propasti, do níž se dobrovolně vrhají“. A skutečně, nešetří výstrahami, ačkoli se všechny omezují na konstatování, že onanismus nezvratně vede k smrti nebo šílenství, nejčastěji ale k jednomu s druhým. Snad jediný problém způsobuje Tissotovi odůvodnění, proč by měl „hříšný výron semene“ vést ke katastrofě, zatímco tentýž při manželském styku za účelem početí takové riziko nepředstavuje. Rozebírá to v osmi bodech (celá knižní kapitola). Uvedme jen osmý bod: po masturbaci trápí viníka noční můry a výčitky svědomí, na rozdíl od potentního manžela, jenž přímo naopak ve snaze o zplození dochází uspokojení z dobře splněné povinnosti; a pátý: počestný manžel leží na měkkém těle partnerky, takže odpočívá, kdežto onanista se fyzicky ničí při poloze vestoje nebo vsedě. Tissot si nepočíná příliš poctivě. Neustále totiž cituje Hippokrata, Aula Cornelia Celsia, Galéna, Sanctoria, Boerhaava, van Swieten a atd. Jean Stengers a Anne van Neck věnovali spoustu času prověřováním všech těchto citací, aby doložili, že jsou nepravdivé. Těžko se ubránit dojmu, že dělali zcela zbytečnou práci. Vždyť přece Tissot nečetl texty, nýbrž záměry klasiků. A zareagovali by snad odlišně při konfrontaci s případem L.D.***? Naštěstí se to už nepokoušeli dále dokládat.

Zde je nutná delší odbočka. Používání v moralistně-„vědeckých“ pracích životopisných příkladů „ze života“ vždy bylo a dodnes je velmi rozšířené. Ocitujme příběh ze striktně vědecké práce profesora Jagellonské university, Emila Wyrobka, *Z otchłani chorób, nędzy i upadku (Z hlubin nemocí, bídy a úpadku)*, vydané roku 1925 knihkupectvím „Wiedza i Sztuka“, ačkoliv se v ní o masturbaci pojednává jen okrajově a v první řadě je věnovaná syfilidě. Příběh? - co se to opovažují naznačovat! Wyrobek přece tlumočí výpověď očitého svědka:

„Tento chlapec dlouho dokázal skrývat zlovyky své nemocné duše - před mým zkoumavým okem i bdělým a starostlivým srdcem své matky. Žili jsme v domnění, že se zdravě vyvíjí, dobře se učí a dá se z něj vychovat slušného člověka. Bohužel, příliš pozdě jsem se dozvěděl, jak obratně dokázal zmást naši pozornost a jak záhy již jeho narušená duše přilnula ke špatnému. Vždyť ještě téměř dětská léta onoho mládence začala být prudce otravována jedem předčasně probuzeného pohlavního pudu. Dítě si to ještě neuvědomovalo, ale již se vášeň a náklonnost k ženám v něm probouzely.

Vysmán a ignorován služkou v jejich domácnosti, k níž vzplanul v ani ne osmém roce věku milostnou touhou, uzavřel se do sebe. Našel zalíbení v dráždění rukama vlastních dětských pohlavních orgánů a sám se zakrátko naučil onanismu. Po několika letech takového dráždění svých orgánů a zamořování mládenecké mysli rafinovanými, plnými nestoudnosti fantaskními obrazy, významně podlomil své zdraví, oslabil ušlechtilé orgány, poškodil si mozek a míchu. Nešťastník cítil, že nečiní dobře a chtěl se této závislosti zbavit, avšak lečjaká maličkost působila vzrušivě na jeho nervy, to se pak co nejrychleji uchýloval do samoty a uprostřed nejrafinovanějších představ a okolností se oddával onanii.

Takto přivedl pohlavní orgány do stavu zjemnění a ochabnutí, a mladá varlata do stavu zánětlivého vzrušení. Nyní již kdejaká maličkost spouštěla z penisu výtok semene s výměškem jiné žlázy a během vyprazdňování přicházel již i bez ztopoření údu o velké množství této tekutiny. (...)

Za těchto podmínek a spíše ze soucitu postupoval z ročníku do ročníku. Nakonec tento chlapec dokončil gymnázium a odjel na univerzitní studia do hlavního města. (...)

Odjel tedy náš chlapec na studia do hlavního města, odjel, aby nabyl vědomostí a postavení, odjel plný chuti a nadšení do práce, maje na paměti, že musí být hnedle nápomocen matce, jejíž majetek jeho vlastní otec již dávno prohýřil a promrhal.

Ne nadlouho mu však vydrželo nadšení. Stačila první příležitost, kdy ho kamarádi zatáhli do veřejného domu, aby propadl neřesti a pijáctví. Nebudu zde popisovat orgie, jaké mladí lidé provozují ve veřejných domech, nebudu líčit tu lehkomyšlnost, s jakou vystavují nebezpečí své zdraví a téměř vždy si přivozují pohlavní nemoci. Jeden obrázek ze života onoho mládence však přiblížím.

Totíž hned v prvním roce svých krakovských studií se tento chlapec nakazil příjící a několik měsíců se snažil řádně léčit, že se z ní však nevyléčil, dokazuje událost, k níž došlo o dva roky později.

Náš mládenec, již ve třetím ročníku krakovských studií, si pronajímal pokoj u jednoho staršího, váženého manželského páru, který měl syna v poslední gymnaziální třídě a krom dvou dospívajících děvčátek ještě jednu nejstarší dceru, která se měla onoho roku během masopustu vdát za úctyhodného člověka.

Paní domu, prý žena zbožná, dbající přísných mravů jak u sebe, tak i u mladých dcer, však byla shovívavá ohledně chyb a potřeb těla mladého muže. V mladém se vaří krev, a tak se jí přirozeně musí dát průchod, nejednou vykládala sousedkám, když jim chtěla dát najevo, jak jsou jejich názory zastaralé a jejich přístup k pohlavním záležitostem beznadějně zaostalý. (...)

Liberálnost přístupu této ženy k pohlavním záležitostem mladých mužů se projevila i v tom, že přijala do své domácnosti jako služku mladou, krásnou dívku s nadějí, že její jedináček si snadno získá její přízeň a spalovaný touhou se nevydá do veřejného domu a svoje vášně ukojí zde v domácím ústraní, aniž by se vystavil nebezpečí pohlavních nemocí. A ačkoliv přímo neusnadňovala sblížení se svého jedináčka s krásnou dívkou, přece jen zavírala oči před nadbíváním mládenečka sloužící, neboť pro dobro syna by ve své bohabojnosti klidně obětovala štěstí a budoucnost sloužící.

Tato dobrá, tichá dívka ani netušila, jaké nebezpečí na ni číhá, neboť ještě nebyla znalá nástrah života. A tak, když jednou vyrazila paní s manželem a dcerami do divadla, zatímco mladý pán kvůli bolení hlavy zůstal doma, neměla nešťastná dívka ani zbla podezření z chystaného útoku na svou počestnost. Onen mladý student tehdy využil příležitost, pozval k sobě našeho mladíka, a když se dívka odebrala do kuchyně, aby ulehla ke spánku, vtrhli oba mládenci do její postele, aby nejdříve prosbou, zapřísaháním, a nakonec i silou se zmocnili mladé dívky.

Rychle uběhlo několik týdnů vášně, kterou střídavě prožívali oni mládenci v dívčině objetí, protože žalostný konec se již kvapem blížil...

Paní domu sice postřehla bledost a jistou malátnost služebné, avšak s tušením, že strůjcem celé věci je její syn, nepátrala po jádru věci. (...) Zatím se zdravotní stav služebné stále více zhoršoval, dostavila se podivná, setrvalá bolest v krku a jakési strašlivé lámání v kostech, zároveň se i mladý pán začal

chovat nějak podezřele a zdravotně poněkud scházet. Byl přivolán lékař, který po dlouhé a důkladné prohlídce oznámil pro všechny zdrcující pravdu.

Totíž služebná již měla po celém těle a na sliznici hltanu rozsáhlé druhotné syfilitické změny, to stejné měl i mladý synáček, a k dovršení celého neštěstí přidal lékař hrůznou diagnózu, podle které se od nich, díky používání stejných lžiček jako mladý pán a služka, přijící nakazili i oba rodiče a jejich dcerušky. Strašlivý pláč a nářek propukl v celém domě. (...)

Již pouze stručně vylíčíím další běh událostí. Mladá snoubenka neměla odvahy a síly, aby zrušila své manželství či vypověděla strašnou pravdu svému snoubenci, a tak sotva u ní jakžtakž zmizely syfilitické změny, vdala se. Když takto podvedla svého chotě, ani ne do roka zoufalstvím málem nezešílela, neboť porodila vředy a ránami pokryté děťátko. (...)

Rodiče, mladý pán a slečny, kteří zůstali v domácnosti, všichni těžce onemocněli, nejhůře z nich pak tímto neštěstím strašlivě ztrápený otec, jenž zanedlouho opustil toto slzavé údolí, a jak sám tvrdil, odešel do lepšího světa. A zatím dívka, ubohá oběť služebních poměrů, se neuzdravila, neboť následkem dědičné náchylnosti na tuberkulózu nesnesla léčbu rtutí a jódem a již po několika měsících skonala v utrpení a bídě mladého života“.

Profesor Emil Wyrobek samozřejmě míchá všechno dohromady. Logika výkladu je však jednoduchá. Prapůvodem je onanismus potlačující morální vědomí a svádějící k neřesti. Ta ústí v syfilidu, což dále způsobuje smrt a rozklad rodinné buňky. Není to nijak zvlášť originální. Tissot totiž dosáhl naprostého vítězství. Celé další století s ním budou učenci nanejvýš soutěžit při pátrání po stále nových onemocněních a tragédiích způsobených masturbací. Prakticky neexistuje nemoc, kterou by nezapříčinila. A příčiny onanismu? Tissot žijící v epoše libertinismu je spatřoval především v celkovém úpadku mravů, Börner - v rozmazlování mládeže, a zejména v teplém ložním prádle, Vogel - zase ve volném prádle, které dráždí oblast genitálií mladých lidí, Salzmann - v dráždivé četbě, do níž počítal dokonce i Bibli (příběhy o Lotovi, Davidovi, Šalamounovi, *Píseň písní*). Devatenácté století bylo posedlé obsesí onanismu. Podléhali jí - vědě se přece nedá nevěřit - dokonce i lidé, pro něž pojem hřích neměl větší význam. Pierre-Joseph Proudhon - socialista a anarchista, psal o „intimní nemoci, která decimuje naší mládež“. Přizvukoval mu dokonce i Freud a zakladatel skautingu Baden-Powell. Na sklonku 19. století zaznívaly první hlasy sebereflexe, ale bylo to stále volání na poušti. Bláznivý strach před onanií jako

příčinou nescíslných onemocnění, psychické i fyzické degenerace, způsobující předčasné úmrtí, přežil v některých vědeckých komunitách až do padesátých let 20. století, v jednotlivých sociálních skupinách ještě déle a u patologických případů prakticky až do současnosti. Mýtus podpořený, a vlastně vytvořený vědou natolik zbytněl, že se transformoval, což je časté pro mytickou představitost, na údajně reálnou zkušenost. Dokonce se stáváme očitými svědky naplňování se mýtu.

Strach před onanismem, hrozbou sama o sobě, a navíc s potenciálem poškodit životodárnou germánskou mízu na příklad prosáknul se stejnou intenzitou, srovnatelnou se strachem z homosexuality do ideologie SS (což se kategoricky odrazilo v předpisech). Vojákům této formace bylo systematicky vštěpováno pohrdání a nenávisť vůči „deviantům“ s onanisty na prvním místě.

Rudolf Höss ve zprávě z doby, kdy sloužil jako unterscharführer a po dalším povýšení jako rapportführer (prosinec 1934 - červenec 1938) v koncentračním táboře Dachau, píše: „Jistý rumunský kníže, jenž bydlel v Mnichově se svou matkou, se kvůli homosexuálním praktikám stal předmětem hovorů ve městě. I přes veškeré ohledy na jeho společenské postavení dále již nebylo možné tolerovat jeho chování a bylo třeba uvěznit ho v Dachau. (...) SS-reichsführer mínil, že těžká práce a tvrdý život v táboře ho záhy uzdraví. Během focení, při řazení a dotýkání se dostal do stavu mimořádného vzrušení. Nařídil jsem štabákovi, že z něj nesmí ani na okamžik spustit oka a bude za něj osobně zodpovědný. Po několika hodinách jsem toho nezvyklého vězně spatřil znovu, kdy mě štabák požádal, abych ho zprostil této povinnosti, protože ‚nový‘ ho ‚zničí‘. Pořád stojí u kamen a tupě zírá, když se k němu někdo přibližuje, anebo se ho pokoušejí odtáhnout od kamen, hned se vzruší a začíná onanovat.

Zavedl jsem vězně k doktorovi. Už při prvních dotazech na jeho stav se dostavilo vzrušení. (...) Nový vězeň na rozkaz odešel do práce. Měl vozit kolečka s pískem. Sotva dokázal uzvednout prázdnou lopatu, kácel se už s prázdným kolečkem. (...) Na druhý den ho šlo jen s obtížemi zavést do nedaleké pískovny; sotva se tam dovlekl. O práci nemohla být ani řeč, uznal to i Loritz [Hans Loritz, od května 1936 do prosince 1938 velitel tábora v Dachau - L.S.]. Byl odveden zpátky do světnice a uložen do postele. I to však selhalo - pořád onanoval. Lékař s ním promlouval jako s malým dítětem, všechno zbytečně. Svázali mu ruce, ale tak to nemohlo být napořád. Dostával léky a studené obklady. Nic nezabralo.

Chátral stále víc. Navzdory tomu se plazil z postele, aby se dostal k ostatním vězňům. Do rozhodnutí záležitosti SS-reichsführerem byl umístěn do vězení, protože v táboře už se stal nesnesitelným. O dva dny později už nežil: zemřel při onanování“.⁵

Nikoho určitě nepřekvapí, že dokumenty nepotvrzují přítomnost žádného rumunského knížete v táboře Dachau v období mezi květnem 1936 a prosincem 1938 (kdy tam byli Höss a Loritz). Také popis procedur (lékařská prohlídka, propuštění z práce, přemístění do věznice) je nepravděpodobný.

Proč tedy použil Rudolf Höss tuto historiku pro potřeby polského soudu? Vysvětlení se zdá být prosté. Höss zde předpokládá, že polští vyšetřovatelé musejí sdílet jeho nejniternější a „vědecky prokázané“ přesvědčení o hrůznosti onanismu a strach z onanistů. Ukazuje jim tedy, že koncentrační tábory odstraňováním „deviantů“ rovněž plnily užitečnou funkci pro lidstvo.

Případ mýtu hrozeb, které přináší masturbace je pro nás zajímavý kvůli určité paradoxní výměně intelektuálních polí. Jean Stengers a Anne van Neck píšou v závěru k *Dějínám velkého strachu*: „Vystává otázka, jíž se nelze vyhnout. Kdyby nebylo šarlatánů, mohlo by se něco takového přihodit? Kdyby nebylo autora *Onanie*, vznikl by strach z onanismu? Je to zneklidňující otázka, na kterou se nicméně nedá - a ani už nikdy nebude možné - odpovědět jinak než domněnkami a supozičními konstrukty. Nesmírná škoda. Vlastně musíme přiznat, že jednotlivec, přesněji dva jedinci, počítáme-li Tissota, dokázali, v plném významu tohoto slova, sestrojít sociální mechanismus“. Tak skvělá kniha a zakončená tak mizernou pointou. Kulturní antropolog totiž chápe, že úspěch našich - a je jedno jak je nazveme: šarlatánů či vědců - neměl v sobě nic nahodilého. Osvícenský člověk zdědil, a jinak tomu ani nemohlo být, masivní nálož dogmatické tradice církve. Nechtěl ji ani tak popřít, mnohdy vůbec nesměl být jen pomyslet na takovou možnost, jako spíše zesvětštit, racionalizovat a předat rozumu. Tudiž kde církev viděla metafyziku - bylo nutné místo ní ukázat materiální a fyzickou závislost. Hřích a zavržení tak bezesporu nahradily dočasné nemoci a zdravotní postižení. V zesvětšťující se společnosti to slavilo ohromující úspěch. Dokonce takový, že předem zneplatnilo veškerou protiargumentaci a mýtus petrifikovalo na dvě století. To by nebylo možné, kdyby nebyla na miský vah položena autorita vědy. Věda vytvářející mýty, namísto aby je odhalovala. Stává se to častěji, než bychom si to chtěli přiznat.

⁵ R. Höss, *Wspomnienia komendanta obozu oświęcimskiego*. Warszawa 1965.